

مرکز بررسی‌های راهبردی دانشگاه اردن

بررسی مراکز اندیشه‌ورز عربی- شماره دوم

نویسنده: علیرضا فرشچی

شعوبا؛ پایگاهی برای آشنایی با جامعه و فرهنگ ملل مسلمان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بررسی مراکز اندیشه ورز جهان عرب - شماره دوم

مرکز بررسی‌های راهبردی دانشگاه اردن

تابستان ۱۴۰۱

فهرست

۳	مقدمه
۵	نگاهی گذرا به شناسنامه مرکز
۵	درآمد
۷	جایگاه
۷	میزان اثرگذاری و اهمیت
۸	فعالیت و شیوه اثرگذاری
۹	تخمین شمار افراد و فعالان
۱۰	جریان شناسی
۱۰	موضوع‌های مورداهتمام مرکز
۱۰	گرایش اندیشه‌ای و مذهبی
۱۲	رابطه با کشورهای مهم عرب و منطقه
۱۲	رابطه با غرب و رژیم صهیونیستی
۱۲	رابطه با ایران و شیعه و محور مقاومت
۱۳	افراد شاخص و معرفی ایشان
۱۳	محمد ابورمان
۱۵	زید عیادات
۱۷	ابراهیم غرایبه
۱۹	بیشتر بخوانید

مقدمه

پیچیده شدن روابط در دنیای مدرن و تلاش روزافزون دولت‌ها و جریان‌های مختلف برای کسب قدرت و جلب منافع بیشتر در این دنیای محدود ولی پر زرق و برق، باعث شده حکومت‌داری و تصمیم‌گیری برای چگونگی حرکت به سمت این قدرت و منافع هم پیچیده‌تر شود و نتوان با روش‌های سنتی سابق به آن‌ها رسید. از این روست که می‌بینیم عمدتاً بعد از جنگ جهانی دوم، مؤسساتی در غرب تأسیس شدند و رواج یافتند که هدف اصلی خود را مطالعات راهبردی قرار داده و نام «Think tank» را برای خود برگزیدند؛ مؤسسات نام‌آشنایی همچون بروکینگز، ژند، امریکن اینترپرایز، هریتیج، شورای روابط خارجی آمریکا و کارنگی. برخلاف برخی دیگر از زائیده‌های تمدن غرب، این نهاد خیلی دیر به کشورهای اسلامی وارد شد.

این مراکز که در ایران به «اندیشکده» و در کشورهای عربی به «مرکز دراسی» معروف شدند، امروزه در تلاش‌اند که خلل برنامه راهبردی برای خود و شناخت راهبردی نسبت به دنیای پیرامون خود را بکاهند، هرچند که فاصله بسیاری با کشورهای غربی دارند.

اگر فقط به تعداد اندیشکده‌ها در جهان نگاه کنیم، می‌بینیم کشور آمریکا با دارا بودن بیش از ۱۸۰۰ اندیشکده، چند برابر کل کشورهای منطقه مرکز اندیشه‌ورزی دارد! فارغ از اینکه اولاً کیفیت این مراکز چه مقدار فاصله با مراکز غربی دارد و ثانیاً بسیاری از مراکز منطقه وابسته یا متصل به مراکز غربی هستند و تأثیرپذیر از آن‌ها و نه بالعکس. همین اهمیت دادن به برنامه‌ریزی راهبردی و اتصال صحنه عمل به صحنه فکر و علم، از مهمترین عوامل قدرت کشورهای غربی در مقابل رقبای خود بوده است.

وقتی نهادهای اندیشه‌ورزی عربی را شناسیم، آنگاه با آن‌ها ارتباط نمی‌گیریم؛ و وقتی ارتباط بگیریم، به همین امری مبتلا می‌شویم که جمهوری اسلامی اکنون دچار آن است: ارتباط با گروه‌های مختلف در کشورهای اسلامی صرفاً در سطح سیاسی و امنیتی برقرار است؛ ما حتی با حماس و جهاد اسلامی هم که نزدیکترین گروه‌های اهل سنت به ما هستند و ارتباط نظامی-سیاسی خوبی با آن‌ها داریم، هیچ ارتباط فکری مؤثری در تمام سال‌های پس از انقلاب شکل نداده‌ایم. این در حالیست که از اساس، انقلاب ما جنبشی فکری و روشنگرانه است، و لذا باید

سطح ارتباطات ما از لایه‌های سیاسی و امنیتی به لایه‌های فکری و نخبگانی و علمایی و سپس نهادهای مردمی
بباید، و این هدف میسر

نمی‌شود مگر با شناخت این لایه‌ها و در ادامه درگیر کردن متفکران و نخبگان و علما و نهادهای مردمی ایران با
این امر، و نه نگاه امنیتی و نظامی صرف!
پیگیری سیاست مناسب در قبال کشورهای عربی، نیازمند شناخت مناسبی از مراکز اندیشه‌ورزی این کشورها و
جهت‌گیری‌ها و نوع اثرگذاری‌شان است. این مجموعه تلاشی تا کمکی به اندیشمندان، اهل فکر و مسئولین مرتبط
در این حوزه نماید.

مرکز رسانه ای اندیشه ای شعوبا

نگاهی گذرا به شناسنامه مرکز

✓ وبگاه: www.jcss.org

✓ مکان: امان، اردن

✓ بنیادگذاری: ۱۳۶۲-۳ (۱۹۸۴ م.)

✓ مدیر: زید عیادات

✓ رئیس هیئت امنا: رئیس دانشگاه اردن

✓ زیرمجموعه: دانشگاه اردن

○ وبگاه: www.ju.edu.jo

○ بنیادگذاری: ۱۳۴۱ (برابر ۱۹۶۲ م.)

○ رئیس: عبدالکریم قُضات

درآمد

تحلیلگران ایرانی، چون جورجین منطقه را بچینند: عربستان سعودی و مصر و قطر و برخی کشورهای دیگر را، جای اردن را خالی می‌گذارند، اما رده‌بندی دانشگاه پنسیلوانیا ادعا دارد برجسته‌ترین اندیشکده منطقه غرب آسیا در اردن قرار گرفته: مرکز بررسی‌های راهبردی دانشگاه اردن.

سیاهه مشهور این دانشگاه که هر ساله اندیشکده‌های جهان را می‌شمارد و سرآمدهایش را در زمینه‌های گوناگون رده‌بندی می‌نمایند، جمهوری اسلامی ایران را از نظر شمار، پس از رژیم صهیونیستی در رتبه دوم می‌نشانند با ۶۴

^۱ مرکز الدراسات الاستراتيجية في الجامعة الأردنية

^۲ الجامعة الأردنية

^۳ الدكتور عبد الكريم القضاة

اندیشکده! ولی حتی یکیشان در میان برترین‌های منطقه نیست. برعکس؛ اردن کمتر از نیمی از این تعداد، جایگاه خوبی در منطقه از آن خود کرده.

مرکز بررسی‌های راهبردی، طراز نخست را اشغال کرده، در حالی که برانداز رسانه‌ای نشان می‌دهد نیمه پیدای این اندیشکده غربگرا، آن قدرها بزرگ نیست و از دور مجموعه‌ای به نسبت متوسط به چشم می‌آید در برابر غول‌های منطقه! اما بخش پنهان این کوه یخ کجا نهفته که توانسته این اندازه اثرگذار باشد؟ چرا سفارت انگلیس باید به نوسازی آن کمک کند؟

---

¹ تا چندی پیش جمهوری اسلامی بیشترین اندیشکده را در منطقه داشت، اما رژیم صهیونیستی با رشد در این زمینه به رتبه نخست رسیده. اندیشکده‌های صهیونیستی از نظر جایگاه نیز اختلاف چشمگیری دارند.

جایگاه

میزان اثرگذاری و اهمیت

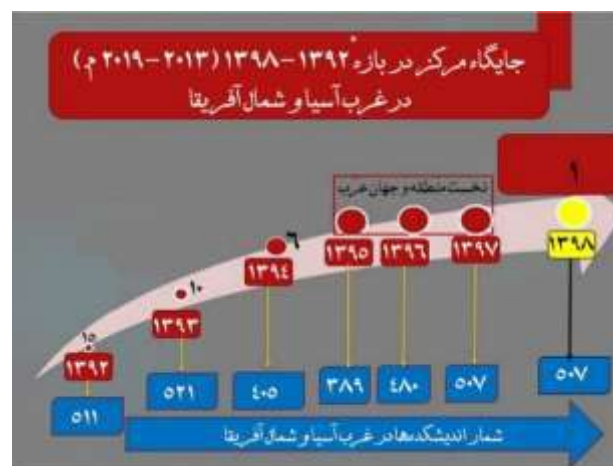
آمار دانشگاهی در منطقه خاور میانه

احتمال غرض‌ورزی در رده‌بندی ادعایی دانشگاه پنسیلوانیا – هرچند حرفه‌ای باشند – دور از تصور نیست، چه دربارهٔ جمهوری اسلامی ایران چه دربارهٔ اردن چه دربارهٔ رژیم اشغالگر فلسطین. مرکز بررسی‌های راهبردی، ارتباط تنگاتنگی با همتهای غربی خود دارد و کنشگریست در چارچوب روشی موردعلاقهٔ آنان. ولیکن کمتر احتمال می‌دهیم غرض‌ورزی تا حدی باشد که موردی بسیار پرت را به دروغ خیلی بکشند بالا.

شاید نگاهی به معیارهای رده‌بندی دانشگاه پنسیلوانیا ما را بیشتر راهنمایی کند: فرض می‌کنیم ایشان اصول حرفه‌ای کار را رعایت کرده و به بی‌طرفی پایبند بوده‌باشند، در این صورت کدامیک از این معیارها می‌تواند مرکز بررسی‌های

راهبردی را هر ساله بالا کشیده‌باشد تا جایی که از سال ۱۳۹۵-۹۷ (۲۰۱۶-۱۸ م.) رتبهٔ نخست را از آن خود

کند و در سال ۱۳۹۸ (۲۰۱۹ م.) به عنوان مرکز سرآمد معرفی شود؟

دو دسته سنجه اینجا هست: فعالیت‌ها و نفوذ.

اگر ملاک حجم فعالیت‌ها و اثرهای منتشرشده را بنگریم، چنگی به دل نمی‌زند، در حد مرکزی کوچک است. البته «کیفیت» اثرها نیز جزو معیارهای دانشگاه شمرده شده که جای کار دارد؛ وانگهی، نهادی حکومتی مانند این مرکز ممکن است کارهای بسیاری داشته‌باشد که در دسترس عموم قرار ندهد و با این حال در تصمیم‌گیری‌های کشورش پراثر باشد.

اگر سراغ دسته دوم برویم که به اثرگذاری مرکز موردبررسی مربوط است، همچون کسان مرکز و نفوذشان در افکار عمومی و حضورشان در عرصه‌های گوناگون، و همچنین پیوندهایی که مرکز در اختیار دارد و قدرتش در تصمیم‌سازی (اثرگذاری در سیاست‌گذاری تصمیم‌گیران)، به نظر می‌رسد در این زمینه جایگاهی برجسته داشته‌باشد. آن هم مرکزی‌ها مورد عنایت ویژه پادشاه اردن است و در سال ۹۸ از دست ملک عبدالله دوم نشان درجه یک استقلال دریافت کرده.

در میان این افراد به ویژه محمد ابوزمان بسیار مهم است و کارهایش فراتر از این مرکز. ابورمان کیست و چه می‌کند؟

فعالیت و شیوه اثرگذاری

کاوش ژرف‌تری نیاز است برای پی بردن به اینکه مانند ابورمان و مجموعه این مرکز چه دارند می‌کنند. اندیشکده تکاپوی رسانه‌ای درخوری ندارد، نشریه و خبرگزاری و کتاب و ... مگر چیزی محدود؛ خلاصه انتشارات مرکز، سالی یک یا گاه دو کتاب و اندکی نوشتار و اظهار نظر است روی هم، برخی هم به زبان انگلیسی.

اما در باب موضوع‌های گوناگون از سیاسی و امنیتی تا اقتصادی و بهداشتی، برای کشورش فعالیت می‌کند. اندیشکده هر ساله یا چند سال یک بار، پروژه‌های مختلفی را در دستور کار قرار می‌دهد.

اجرای نظرسنجی در اردن نیز از کارویژه‌های مرکز بررسی‌های راهبردیست. افزون بر اینها، برگزاری تعدادی همایش تخصصی داخلی و بین‌المللی در سال. از این میان شایسته است اشاره کنیم به همایش بین‌المللی «پسا اسلام سیاسی» با همکاری فریدریش ایبرت، که جلوتر بدان خواهیم پرداخت.

همچون این برنامه، در زمینه‌های پژوهشی و همایشی، همکاری چشمگیری با اندیشکده‌های غربی دارد، پروژه‌های مشترک و برنامه‌های هماهنگ. این میزان هماهنگی میان اندیشکده‌ای عرب با غربی‌ها، چندان مشاهده نمی‌شود، چراکه غربی‌ها گاه مستقیم اقدام به تأسیس نهادی در منطقه می‌کنند مانند رند و کارنگی و فریدریش ایبرت. بعید نیست این مرکز را پلی میان اندیشه‌ورزان غرب و عرب اردن ارزیابی کرد.

در سالیان اخیر، این مرکز یکی از اصلی‌ترین بخش‌های مجموعه نظرسنجی بارومیتز عربی بوده و زید عیادات رئیس مرکز جزو شورای سیاست‌گذاری آن محسوب می‌شود.

تخمین شمار افراد و فعالان

پیوستگی میان مرکز با غرب، در کمک‌های مالی نیز خود را نشان می‌دهد. مرکز زیرمجموعه دانشگاه اردن است و کاملاً دولتی، با این وجود نهادهای گوناگون غربی از جمله اتحادیه اروپا، گاه برنامه‌های علمی آن را پشتیبانی می‌کنند. حتی نوسازی ساختمان مرکز در حدود سال‌های ۱۳۷۶-۸ (۱۹۹۸-۹ م.) با حمایت مالی چند سازمان غربی صورت گرفت: بنیاد آلمانی فردریش ایبرت، دفتر بین‌المللی توسعه کانادا، سفارت انگلستان.

با وجود ارزشی که خارجی‌ها برای آن قائل اند و جایگاه ویژه آن در اردن، تنها ۱۰ پژوهشگر بدنه اصلی مرکز بررسی‌های راهبردی را می‌سازد، و همین تعداد نیز هیئت امنای مرکز را تشکیل می‌دهند. از این نظر می‌توان آن را همپایه اندیشکده‌های خرد به شمار آورد! ولی تخمینی از فعالان پاره‌وقت و پروژه‌ای و چگونگی تقسیم کار برنامه‌های مرکز نداریم.

^۱ می‌توان حدس زد، دانشگاهیان دانشگاه اردن که نهاد بالادستی اندیشکده است، نیازمندی‌های نخبگانی آن را فراهم سازند.

جریان‌شناسی

موضوع‌های مورداهتمام مرکز

مرکز در معرفی خویش مدعیست بر موضوع‌های بسیار گسترده‌ای در اردن تمرکز دارد و درباره آنها کار می‌کند، شاید. بروز کنش مرکز در سال‌های اخیر، بیشتر در میدان سیاست داخلی و مسئله‌های اقتصادی و بهداشتی و چالش‌های پناهندگان سوری در اردن است و نیز درباره سیاست خارجی. به ویژه بحث اسلامگرایان و جریان‌های اسلامی در کانون توجه ایشان قرار دارد.

از آنجا که شخصیت‌های برجسته مرکز در شناخت اسلامگرایی سرشناس اند، بخش سترگی از تمرکز آن بر همین موضوع باید باشد، کارهای انتشاریافته هم همین را تأیید می‌کند.

گرایش اندیشه‌ای و مذهبی

به سان خاورشناسان و اسلام‌پژوهان غربی، با اینکه موضوع محوری ایشان شناخت اسلامگرایی هست، خود سکولار

موسی شتیوی مدیر مرکز در حال دریافت نشان درجه یک استقلال از ملک عبدالله پادشاه اردن، ۱۳۹۷ برابر ۲۰۱۸ م.

و لیبرال اند. مؤدبانه می‌نویسند و نقد می‌کنند، اما از اندیشکده‌ای حکومتی در اردن نباید بیش از این انتظار داشت. معمولاً رهبران مرکزهای عرب در رسانه‌های خود هویدا می‌شوند، اما مدیر این مرکز که درس‌خوانده آمریکاست، بیش از آن که نوشته‌های عربی‌اش در دسترس باشد، در نگاشته‌های انگلیسی حضور پررنگ دارد.

همایش بین‌المللی «پسا اسلام سیاسی: بافتارها، شرایط، چشم‌اندازها» که

در اردیبهشت ۹۷ (مهر ۲۰۱۸) برگزار شد، نمونه گویاییست.

موضوع اصلی آن چنانچه نامش نشان می‌دهد، با پیشفرض گذار از سیاست اسلامی، رفته به سراغ بررسی نمونه‌های اسلام سیاسی در کشورهای مختلف از جمله جمهوری اسلامی و ترکیه و نیز تحلیل شکست اسلامگرایان در

کشورهای عرب و وضعیت کنونی آنها، از جمله اینکه پسا اسلام سیاسی قلب ماهیت آن است یا نه یا چیزی میان آنها. یا در همایش اندیشمندانی از کشورها و گرایش‌های گوناگون حضور داشتند و ابورمان گزارش آن را در کتاب «پسا اسلام سیاسی: مرحله‌ای تازه یا توهمات مرامی (ایدئولوژیک)» گردآوری کرد. از ایرانیان،^۱ دکتر نادر هاشمی مقاله‌ای در دفاع از «شکست اسلام سیاسی در ایران» ارائه کرد، و دکتر عماد آبشناس با بیان اینکه اصل «پسا»^۲ اسلام سیاسی» به معنی عبور از آن است به نقد چنین دیدگاهی دربارهٔ جمهوری اسلامی پرداخته، پیشینه و دستاوردهای مردمسالاری دینی ایران را بیان نمود، و قضاوت دقیقتر دربارهٔ نتیجهٔ اسلام سیاسی در ایران را نیازمند زمان و مشاهدهٔ عملکرد نسل جدید دانست.

همایش پسا اسلام سیاسی

^۱ ما بعد الإسلام السياسي .. مرحلة جديدة أم أوهام أيديولوجية

^۲ کانادایی ایرانی تبار، استاد دانشگاه آمریکایی، از منتقدان نظام اسلامی.

^۳ بزرگ‌شده و تحصیل کردهٔ لبنان، که سمت‌های متعدد فرهنگی و رسانه‌ای داخلی و بین‌المللی در ایران را در کارنامهٔ خود دارد.

رابطه با کشورهای مهم عرب و منطقه

ملک عبدالله دوم پادشاه اردن، زاده مادرست انگلیسی، و البته پدری به ظاهر عرب! ملک حسین پدر وی، پادشاهی

نیدار ملک عبدالله و همسرش با شیمون پرز رئیس وقت رژیم صهیونیستی

کاملاً غربگرا بود. اگر خاندان سعودی به ظاهر احکام شریعت را رعایت می‌کردند، در اردن وضعیت جور دیگری بود.

مرکز بررسی‌های راهبری نیز علاقه‌ای ویژه به ملک حسین دارد. ملک حسین، از فعالیت‌های اختصاصی مرکز است که به تجلیل و بررسی زندگی او می‌پردازد. همو کسی بود که در پیمان کمپ‌دیوید، رژیم اشغالگر فلسطین را به رسمیت شناخت، و روابط بسیار نزدیک و دوستانه با رژیم صهیونیستی برقرار کرد.

این رابطه‌ها همچنان ادامه دارد.

رابطه با غرب و رژیم صهیونیستی

رابطه نزدیک خاندان حاکم اردن با آمریکا و غرب، کاملاً به مرکز سرایت کرده. درباره همراهی نهادهای غربی با مرکز صحبت‌هایی گذشت، از جمله فریدریش ایبرت آلمان.

همکاری مرکز با بنیاد فریدریش ایبرت ژرف‌تر از فعالیت‌های مشترک است. ابورمان از افراد کلیدی مرکز بررسی‌های

ملک حسین در حال روشن کردن سیگار اسحاق رابین نخست‌وزیر وقت رژیم صهیونیستی

راهبردی و همزمان از مهره‌های کلیدی دفتر بنیاد در اردن است. این بنیاد در سراسر جهان دفترهای بسیار دارد از جمله در غرب آسیا، که یکیش در امان پایتخت اردن قرار دارد.

رابطه با ایران و شیعه و محور مقاومت

اغلب سکولارهای جهان عرب، با شیعه دشمنی ندارند، ولی با نفوذ جمهوری اسلامی ایران در کشورهای منطقه و رابطه راهبردی او با عراق

و لبنان و سوریه و ... بسیار مخالف اند و نیز با اسلامیت نظام که با باور ایشان تعارض بنیادین دارد.

به نظر می‌رسد مرکز بررسی‌ها نیز همراستا با همین رویکرد، جمهوری اسلامی را مهره‌ای مقتدر در منطقه می‌داند که از او ناگزیر است، باید با نفوذش مقابله کند و در عین حال از رابطه با او بهره جوید. موضوع جمهوری اسلامی آن قدر برای مرکز اهمیت دارد که چند سال است برای موضوع ایران دنبال پژوهشگر می‌گردد. سال‌های پیش، مرکز بررسی‌های راهبردی در وبگاه خود دعوتی از پژوهشگران به عمل آورده بود در چهار موضوع، سه تایش مرتبط با سراسر منطقه غرب آسیاست و موضوع چهارم به صورت ویژه سیاست داخلی و خارجی ایران است.

افراد شاخص و معرفی ایشان

ریاست هیئت امنای مرکز بر عهده رئیس دانشگاه اردن است و مدیر اندیشکده عضو هیئت امنای آن. از ۱۰ پژوهشگر اصلی مرکز ۲ تن غربی‌اند. در اینجا بسنده می‌کنیم به معرفی مدیر مرکز و برخی پژوهشگران.

محمد ابورمان

او یکی از وزنه‌های مرکز بررسی‌های راهبردی و مدیر بخش بررسی‌ها و سیاست‌های مرکز است (به جز یک سالی که وزیر فرهنگ و جوانان بود)، و از مهمترین اندیشمندان سکولار عرب در رشته شناخت اسلامگرایان و جریان‌های اسلامی. نوشته‌های ابورمان فراوان است و کارهایش جزو منابع‌های مهم غربی‌ها برای پژوهش درباره سلفیان و دیگر گروه‌های اسلامگرای سنی. از این نظر شخصیتی کم‌نظیری در جهان عرب به شمار می‌رود. این متخصص سرشناس، از شاخص‌ترین کارکنان دفتر فریدریش ایبرت در امان است، از مهمترین دفترهای آن بنیاد آلمانی در دنیا.

علاقه غربی‌ها به ابورمان، شاید تنها از بهر شیوه حرفه‌ای اثرهایش نباشد. گرایش

اندیشه‌ای و سیاسی وی همسویی با ایشان دارد. با اینکه دکتری خود را مانند هم‌پالگی‌هایش در غرب نگرفته، در ضدیت با اسلامگرایان هم‌نوا غریبان است. و البته همچون دیگر هم‌مسلمانان اردنی خود، از نگارندگان روزنامه غد است. هم غد، هم رسانه‌های مشهور دیگری همچون عربی جدید و عربی ۲۱.

نوشته‌های ابورمان در منبع‌های یادشده، بیشتر درباره‌ی موضوع‌های سیاسی داخلی و منطقه‌ای است، به ویژه اسلامگرایان. البته کتاب‌هایش که همگی در این باب است، کتاب‌های فراوان و پرنفوذ، درباره‌ی اسلامگرایی و سلفیت و داعش و ...

ابورمان هرچند با اسلامگرایان مخالف باشد، از وضعیت کنونی کشورش و جهان عرب خوشنود نیست. انتقاد می‌کند، بسی دلزده شده از اینکه نخبگان جهان عرب تا این حد شکست‌خورده و واپاشیده‌اند و حتی سیاست‌های آمریکا، هم‌پیمان ایشان در منطقه، باخته. از این رو جمهوری اسلامی ایران و ترکیه را به دیده‌ی رقیب یا دشمن قابل‌تحسین می‌بیند، دو کشور موفق، ترکیه در عرصه‌های داخلی و تا حدی خارجی، و جمهوری اسلامی در بیرون از مرزهای خود.

ابورمان میانسال، پشتیبان و همراه‌ستای دولت خودگردان محمود عباس است و قاعدتا دشمن حماس، ولی غمین است چرا فلسطین مسئله‌ی اصلی جهان عرب نیست و نگاه‌ها به جای فلسطین، دوخته به چیزهای فرعی‌تری به سان قطر و یمن و ایران. و عصبانی شده از اینکه بحث اتحاد عرب‌ها و آمریکا و رژیم صهیونیستی بر ضد جمهوری اسلامی مطرح گشته. هرچه هم با جمهوری اسلامی دشمن باشد، بر نمی‌تابد مسئولان‌شان هم‌صف و متحد رژیم اشغالگر قدس شوند.

مشکل دیگری هم در این باره ذکر می‌کند: نگاه فرقه‌گرایانه در قطب‌سازی و گذاشتن آسه تقسیم‌بندی‌ها بر درگیری سنی و شیعه. ابورمان، با اینکه شیعه را ابزار قدرت نرم جمهوری اسلامی برای نفوذ در منطقه می‌داند، سخت مخالف دشمنی با شیعیان است و خود ایران را آماج حمله‌ی خود قرار می‌دهد. بنابراین از سوی دیگر می‌گوید چرا برخی نخبگان چپگرا یا راست محافظه‌کار عرب چشم می‌بندند بر آنچه او جنایت‌های ایران در عراق و سوریه نامیده. ابورمان دشمن سرسخت نظام سوریه است در عین مخالفت با گروه‌های مسلح تندرو.

با همه‌ی این کینه‌ها، بازهم اعتقاد دارد به رابطه و گفتگو با جمهوری اسلامی در چارچوب منافع‌های ملی خود. می‌پرسد چرا باید حتما در این زمینه پیرو عربستان یا دنبال واسطه‌گری آمریکایی باشیم؟

منش معتدل‌تر او درباره‌ی عربستان سعودی نیز باعث شده نگران حکومت آنجا باشد. با اینکه اصلاحات بن‌سلمان در راستای خواسته‌های لیبرال‌هاست، ولی او می‌ترسد این سرعت در اصلاحات مایه‌ی قدرت گرفتن تندروها و متحد

شدن اسلامگرایان در عربستان شود. از سویی تنش‌زایی‌های او نیز برای ابورمان دغدغه آفریده، از جنگ یمن و چالش با ایران بگیر تا ماجرای دستگیری سعد حریری و چیزهای دیگر. سرخوردگی از وضعیت حاکم بر جهان عرب در نوشتارهایش پوشیده نیست. او پس از ذکر ده دستاورد دانشی برتر دنیا در سال‌های گذشته میلادی، دستاوردهای خودشان را برمی‌شمارد: از تروریسم تا استبداد و فرقه‌گرایی!

زید عیادات

دکتر عیادات، استاد علوم سیاسی و درس‌خوانده آمریکا، از میانه‌های سال ۹۸ (۲۰۱۹ م.) جانشین موسی شتیوی مدیر مرکز شده، و همزمان ریاست هیئت‌مدیره سازمان نوزایی عربی برای مردمسالاری و توسعه را بر عهده دارد.^۱ نام نوزایی (رنسانس) یادآور گذار به ارزش‌های مدرنیته در جهان غرب است، آنچه عیادات میانسال در جهان عرب جوای آن شده. چنانچه ایده اصلی کتاب «اسلام و حکومت‌داری و مدرنیته» او بازسازی دولت عربی بر پایه‌های اخلاقی برخی خوانش‌های اسلامی و برخی خوانش‌های مدرنیته است، و ابزارهای پیشرفت مطلوب آن، «معجزه‌های مدرنیته» از جمله خرد و دانش و اخلاق شایسته.

جز این، وی چند کتاب و بسیاری مقاله در باب اسلامگرایی و حقوق بشر و زنان و ... دارد، دارای استناد و بیشتر به زبان انگلیسی، ولی نوشتارهای قابل توجهی در رسانه‌های خبری عربی ندارد، با وجود تخصص در علوم سیاسی. چرا؛ گاه به عنوان کارشناس در برنامه‌ها حضور پیدا می‌کند، به ویژه از زمان مدیریت مرکز. در همین برنامه‌ها، با نگاهی دقیق و واقع‌بینانه معامله قرن ترامپ را تحلیل می‌کرد، و می‌گفت صهیونیست‌ها نخست در عرصه واقع‌خواسته‌های خود را درباره بیت‌المقدس و شهرک‌ها و آوارگان عملی کردند و حالا تنها می‌خواهند قانونی‌اش کنند، در حالی که عرب‌ها در موضع ضعف قرار دارند و کاری هم از دستشان بر نمی‌آید و

^۱ النهضة العربية للديمقراطي والتنمية

^۲ اسلام و دولت و مدرنیته؛ محمد عابد جابری و آینده جهان عرب (Islam, State, and Modernity. Mohammed Abed al-Jabri and the Future of the

Arab World) - زید عیادات، فرانچسکا کورائو، محمد حصاص

اثری هم نمی‌توانند بگذارند. از نظر او، خدمتی که حکومت خودگردان به اشغالگران کرده خود آنان نکردند، و معتقد بود باید سران آن تغییر کنند، اردن هم همانگونه که پادشاه گفته باید نیمه‌پر لیوان را ببیند و طبق مصلحت همه عمل کند. معتقد بود ما باید کار دیپلماتیک خود را بر ضد آن بکنیم، ولی خب بخاری از فعالیت‌های دیپلماتیک بلند نمی‌شود. با وجود این اعتراف، حرفی از مقاومت نزد.

تجمع اعتراضی دانشجویان، دانشکده

مشکل عیادات با مقاومت در حدیست که کشتن سردار سلیمانی را به سود ایرانیان خواند، تا به سراغ مذاکره با آمریکا بروند و خود را نجات دهند؛ او ادعا می‌کرد مردم ایران مخالف طرح‌های منطقه‌ای شهید سلیمانی اند که مشکل اقتصادی برایشان رقم زده. پس از اعتراضاتی که در پی سرنگونی هواپیمای مسافربری اوکراینی صورت گرفت، نظام ایران را سرکوبگر و دیکتاتور خواند و گفت این اعتراض‌ها گسترش خواهد یافت، اگر جمهوری اسلامی سیاست‌های داخلی و خارجی‌اش را تغییر ندهد.

عیادات اینجا نخواست آن جمعیت محدود را با حماسه میلیونی تشییع پیکر شهید سلیمانی مقایسه کند، اما جای دیگر، هنگامی که دانشجویان بر ضد خودش تجمع کردند، با استناد به شمار شرکت‌کنندگان، در دفاع از خود می‌گفت این تعداد درصد زیادی از دانشکده را شامل نمی‌شود! دوره کوتاه ریاست وی بر دانشکده مطالعات بین‌الملل، شاهد اعتراض شدید دانشجویان و هیئت علمی به ریاست او بود، به چند دلیل از جمله تشکیک در مدرک و پایان‌نامه دکتری‌اش. اعتراض‌ها گسترش یافت! و عیادات همان سال از ریاست دانشکده کنار رفت.

ابراهیم غرایبه

نمی‌دانم! این است وضعیت مبهمی که پژوهشگر برجسته مرکز بررسی‌های راهبردی خود را با آن توصیف می‌کند. غرایبه اردنی که در جوانی از حامیان بسیار فعال و عضو اخوان المسلمین اردن بود، در این سال‌های رو به پیری، داعیه‌دار سکولاریسم شده.

آقای زیروروشده، چرا می‌گویند نمی‌دانم؟ ابراهیم در خانواده‌ای با گرایش‌های اخوانی زاده شد. از جمله برادرش رُحَیل از عضوهای بلندپایه جبهه اسلامی کار (شاخه سیاسی اخوان المسلمین اردن) بوده. غرایبه زندگی پرفرازونشیبی را گذرانده، روزگاری برای آموزش عالی به جده رفته و از آنجا به پاکستان تا در بخش فعالیت‌های رسانه‌ای حمایت از مجاهدان افغانستان با شوروی، همکاری کند. روز دیگر به اردن بازگشته و در درگیری داخلی

میان دو شاخه اخوان اردن بر ضد شاخه رقیب فلسطینی-اصل و حتی حماس (شاخه سیاسی اخوان المسلمین فلسطین) به شدت موضع‌گیری کرده و اتهام‌هایی روا داشته که به اخراج وی از اخوان انجامیده. روزگاری دلشکسته به قطر هجرت کرده و به سبب فعالیت‌های بسیار و پیشینه برجسته‌اش، روزنامه عرب را آنجا به دست گرفته و^۶ همچنین بخش مطالعات پایگاه جزیره را. و امروز که به اردن بازگشته به کل ضداسلامگرایی شده و منصب‌های بسیاری در دم و دستگاه رژیم اردن گرفته، از جمله در مرکز بررسی‌های راهبردی مشغول فعالیت شده.

^۱ لا أدري

^۲ ۱۳۴۱ (۱۹۶۲ م.)

^۳ رحیل غرایبه

^۴ الجبهة الإسلامية للعمل

^۵ اخوان اردن دو شاخه «حمائمی» و «صقوری» دارد. صقوری‌ها بیشتر اصلیت فلسطینی دارند، چراکه بسیاری از مردم مظلوم فلسطین پس از رانده شدن از سرزمین خود، در اردن ساکن شدند. حمائمی‌ها بیشتر اصلیت اردنی دارند

^۶ صحيفة العرب

^۷ الجزيرة نت

هم بالا و پایین شدن‌ها در سیر زندگی غرایبه فراوان است، هم نگاشته‌ها. او در ده‌ها روزنامه و مجله و نشریه مطلب بسیار زیاد می‌نوشته و می‌نویسد، در سراسر جهان عرب. وی کتاب‌ها و مقاله‌ها و یادداشت‌های بیشمار دارد. اثرهای غرایبه دربارهٔ جریان‌های اسلامگرایی و شناخت بنیادی اندیشه‌ای ایشان بس گسترده است، که برخی به پارسی ترجمه شده. کارهای او مورداستناد نویسندگان است.

البته این حجم نوشته‌ها سه دهه در راستای حمایت از اسلامگرایان بود و این دهه بر ضد آنان! در هنگامهٔ سرخوردگی اسلامگرایان سنی در خزان عربی، او دیگر سکولاریسم به معنی جدایی دین از سیاست را هدیهٔ خدا به بشر می‌انگارد و دولت اسلامی را بتی می‌خواند که باورمندان به آن هم‌ارز بت‌پرستان و ستاره‌پرستان اند! و سکولاریسم را شرط لازم مردم‌سالاری می‌خواند.

البته او فراتر از سکولاریسم حرکت کرده و مرزهای اسلام را با حرف‌های به اصطلاح روشنفکرانه‌اش دریده، برای نمونه رسماً حامی کثرت‌گرایی دینی شده، یا جایی دیگر دولت اردن را به تولید و صادرات شراب به کشورهای مسلمان خلیج فارس فراخوانده و گفته حرمت این کمتر از گرفتن کمک مالی از بیگانگانی مانند آمریکاست. دل‌خوشی هم از آمریکا ندارد، با اینکه غربگرا شده هنوز هم خاطرهٔ تاریخی خوبی از آمریکا در ذهنش نیست. و خب با جمهوری اسلامی هم مخالف است. غرایبه در واکنش به آشوب‌های دیماه ۹۶، گفت انقلاب اسلامی ایران منطقه و جهان را دگرگون کرد و شاید بهار عربی (بیداری اسلامی) سال ۹۰ نیز از پیامدهای انقلاب ایران باشد، اما اکنون بهار پس از چهار دهه به ایران برگشته، کدام بهار؟ بهار جدایی دین از سیاست!

غرایبه خودش هم نمی‌داند چیست و چه می‌گوید. فقط می‌داند که ندانم‌گرا است: «شاید مردم مرا بیش از خودم بشناسند، ولی تنها چیزی که با اطمینان می‌توانم دربارهٔ خویش بگویم این است: نمی‌دانم. ... واقعیت این است که همهٔ مردم ندانم‌گرا (لادریه) اند، البته برخی این را می‌دانند و برخی نه. [اصلاً] انسان یعنی نمی‌دانم (ندانم‌گرایی).

---

^۱ پس از بیداری اسلامی اخوان‌المسلمین در یمن و مصر و لیبی و تونس به قدرت رسید. در مصر کودتا، در یمن جنگ داخلی، در لیبی هر دو، در تونس انتخابات، اخوان را سخت به چالش کشیده. این گرداب عظیم مایهٔ چنددستگی در اخوان شده، حتی اخوان تونس به رهبری راشد غنوشی رسماً اعلام کرد سکولاریسم را به رسمیت می‌شناسد. در اردن نیز اوضاع اخوان جالب نیست و حکومت با شکاف انداختن به جان اخوان افتاده.

^۲ حتی شراب‌خواری هم شاید بهتر از گدایی و وابستگی به آمریکا باشد چه برسد به فروختن آن! اما گفتن چنین سخنی، یعنی پشت کردن به بسیاری از ارزش‌های مسلم دینی. چه اینکه اسلامگرایان اردن نیز قاعدتا حامی دربوزگی و بله‌قربان‌گویی در برابر آمریکا نیستند، ولی هرگز راه‌حلش را تولید شراب نمی‌دانند.

شاید این ندانم‌گرا، چپی یا راستی لیبرال یا محافظه‌کار باشد، ولی هنوز هم ندانم‌گراست!». به نظر شما غرایبه چیست؟

بیشتر بخوانید

آنچه در این نوشتار خواندید، گزارشی است تحلیلی برگرفته از وبگاه خود مرکز، منبع‌های گوناگون و معرفی‌ها، تحلیل جریان‌شناختی، بررسی کتاب‌ها، نگاهی به فعالیت‌های کسان مرکز در فضای مجازی مانند توئیتر. اما برای آشنایی و مراجعه، پاره‌ای از پیشنهادها اینجا ذکر می‌شود:

- رده‌بندی‌های دانشگاه پنسیلوانیا دربارهٔ اندیشکده‌ها
- برخی نوشتارهای مرکز:
  - ترامب، محرك المیاه الراكدة - د. موسی شتیوی - ۲۰۱۷ م.
- ابراهیم غرایبه، من الیقین إلى الشك .. ومن «الإسلامية» إلى «العلمانية» - موقع «المصيدة» - ۲۰۱۵ م.
- مقاله‌ها و اسنادهای زید عیادات:

<https://scholar.google.com/citations?user=5ZkgRVYAAAAJ&hl=en>

- اثرهای محمد ابورمان
  - مقاله
    - مستقبل الظاهرة السلفية في الأردن: صعود الراديكالية وتفكك التقليدية
    - كيف نفهم السلفيين؟
    - الأردن / إيران.. المنطقة الرمادية هي نقطة توازن
    - إيران الكبرى!
    - كلمة السر: إيران - ۲۰۱۷ م.

○ كتاب

- السلفيون والربيع العربي: سؤال الدين والديمقراطية في السياسة العربية - مركز دراسات الوحدة العربية - ٢٠١٣ م.
- بحث في الهوية الواقعية والتمثيلية لدى سلفيين - مؤسسة فريديش إيبرت (ترجمه: هويت سلفى؛ مطالعه‌اى در هويت‌هاى واقعى و تصورى از سلفى‌ها - جبار شجاعى)
- الإسلاميون والدين والثورة في سورية - مؤسسة فريديش إيبرت - ٢٠١٣ م.
- بين حاكمية الله وسلطة الأمة الفكر السياسي للشيخ محمد رشيد رضا
- الإصلاح السياسي في الفكر الإسلامي (المقاربات، القوى، الأولويات، الاستراتيجيات) - الشبكة العربية للأبحاث والنشر - ٢٠١٠ م.

○ یادداشت‌ها در «عربى ٢١» و «عربى جديد»

• همایش پسا اسلام سیاسی

- كتاب: ما بعد الإسلام السياسي: مرحلة جديدة أم أوهام أيديولوجية - محمد أبو رمان - ٢٠١٨ م.